

LITERARNO MUZEJSTVO PRI NAS IN PO SVETU

Snovi literarnih muzejev, ki se je loteva naslednja obravnava, se je doslej slovenska kulturna publicistika bolj poredko dotikala. Kvečjemu v ljubiteljskem ali v praktičnem smislu. Tu stopamo korak dalje, prepričani o potrebi, da naj tudi to področje zajame informirana strokovna razprava. Seveda je treba takoj poudariti, da v organizaciji literarnih muzejev po strokovni plati vzhodnoevropske dežele odločno vodijo. Razlogi za to so znani, ne nazadnje finančna zagotovljenost vzdrževanja znanstvenih ustanov (vštevši literarnih muzejev) in ustreznega števila strokovnoznanstvenih delavcev v njih. Seveda so glede na stopnjo razvitosti literarnih muzejev med vzhodnimi deželami občutljive razlike, to že glede na uveljavljenost načela potrebe takih muzejev in glede na različne kulturne tradicije. Da se pri vzhodnoevropskih deželah tudi »zahodnjaki« lahko česa nauče, je nazadnje poudaril znani avtor Herzoga Saul Bellow, ko je sklicevaje se na Solženicinov primer zavračal bolesten duh negacije vrednot, ki je dovolj pogost med zahodnimi intelektualci.*

Seveda ni treba poudarjati, da širokega in zapletenega vprašanja, kako je z znanstveno organizacijo tod in drugod, na tem mestu ni mogoče studiozno načenjati.

Stiki med sorodnimi kulturnimi ustanovami so že od nekdaj pomenili dragoceno priložnost za medsebojno izmenjavo mnenj in izkušenj. Seveda takole preverjanje zamisli in delovnih metod ni zadovoljevalo samo želje in potrebe po vzajemnem seznanjanju, največkrat je merilo preko tega, k razčlenjevanju in vzporejanju možnosti, postopkov in rezultatov na ožjih in na širših ploskvah.

Samo mimogrede: čemu neki služijo vzporejanja in primerjave, saj so — kakor je znano — pogoji in okviri delovanja posamičnih ustanov vse prej ko enakšni? Katere vidike primerjanja naj uporabljamo, da bo naš poseg kolikor mogoče prilagojen resničnemu stanju in hkrati naravnani v razvojno smer?

Res je, golo mehanično primerjanje pojavov in dejstev ne more služiti stvarem, lahko bi peljalo tudi do napačnih in zmotnih zaključkov. Vsako smiselno vzporejanje mora nujno biti funkcionalno, to pomeni, da stremi k razlagi delovanja posameznikov in ustanov v konkretnih povezavah, v danem prostoru in v jasno določenih menjavah časovnih silnic. Tak postopek terja in zasluži resen napor, kajti pravilno zastavljeno primerjanje je očiten vzgon napredovanja: omogoča, da bolje vidimo lastne dobre in slabe strani, varuje pred samovšečnim preveličevanjem, ki je pogost spremljevalec vase zagledanih (»provincialnih«) okolij, ščiti pa tudi pred (pretirano kritičnim) podcenjevanjem lastnih dosežkov. Tako pojmovanje v naši literarnozgodovinski miselni zakladnici seveda ni nič novega, saj si je npr. že mladi Jurčič zapisal v beležnico: »Kakor ne boš nikoli prav za prav vedel, kak je tvoj domači zvonik v vasi, dokler ne boš poznal ga v primeri z drugimi...«

* Gl. Le Monde, 19. oktober 1972.

OPOMBA: Avtor izkorišča to priložnost, da se zahvali vsem ustanovam in posameznikom, ki so mu poslali naprošene podatke. Če spisek literarnomuzejskih ustanov na Slovenskem ni popoln ali je sicer v tem in onem pomanjkljiv, je krivo tudi to, da vseh (ali več) podatkov avtor v danem času ni mogel dobiti. Nujno je v tej zvezi ponovno omeniti naše slej ko prej zapuščeno Navje. Ponovno, ker sem v Martinu videl »narodni cintorin«, kjer je pokopana vrsta slovaških preporoditeljev in kulturnih delavcev. Ko so mi ga pokazali, sem pomislil, da se stopnja kulturne moči in zavesti naroda meri tudi po tem, kako so oskrbovani grobovi pomembnih ljudi iz preteklosti!

V zadnjem tednu meseca septembra je Muzej slovaške literature (Pamätník slovenskej literatúry) pri Slovaški matici v Martinu priredil mednarodni kolokvij na temo o »mednarodnem sodelovanju literarnih muzejev socialističnih dežel«.

Iz Jugoslavije sva se kolokvija udeležila dva, zastopnica Muzeja grada Beograda in podpisani kot odposlanec Slovenske matice, ki je bila povabljen kot prireditelj najbližji slovenski naslovnik. Čeprav se dejavnost naše Matice v marsičem razlikuje od nalog, ki jih opravljajo druge Matice, smo se v vodstvu po posvetovanju s predstavniki ustanov, ki so temi kolokvija kolikor toliko blizu, odločili, da se bomo kolokvija udeležili, bili smo si soglasni, da »ne bi bilo prav, če iz Slovenije nikogar ne bi bilo«. To je seveda nalagalo določene obveznosti: pripraviti referat v nemščini (ruščini), ga razmnožiti in poslati vnaprej skupaj z eksponati za priložnostno razstavo (fotografije iz notranjčine Prešernove rojstne hiše ipdb.)

Utegnilo bi koga zanimati, kako da so bili prav Slovaki pobudniki take znanstvene prireditve, o katere tematiki tudi zelo razgledani med nami komaj kaj vedo. V tem primeru je zaslužna Slovaška matica, ki se v vseh pogledih lahko pohvali z zelo razvejano dejavnostjo (260 ljudi osebja). »Pametník« je organizirala strokovna skupina, ki deluje od leta 1967 ter je najbliže povezan z zelo bogatim literarnim arhivom, ki glede na to, da je bil Martin v prejšnjem stoletju slovaško narodnokulturno središče, privablja tudi številne bratislavske raziskovalce. Literarnomuzejska skupina razvija izdajateljsko dejavnost, vendar bodo dobili ustrezne prostore šele, ko bo dograjena mogočna palača (ko bo Matica razpolagala s tremi poslopi).

Prav je, da v razpravi, ki se loteva področja, ki je za naše razmere precej neobdelano, razčistimo termine, predvsem, kaj nam »literarni muzej« (»literarno muzejstvo«) pomeni. Madžarski zastopnik (dr. L. Illés), ki se je v diskusiji ob tem vprašanju ustavil, je pripomnil, da se zaveda neke zasilnosti termina, vendar ni mogoče najti boljšega, ki bi zaobsegal vse, kar si v delovnem programu »muzeji« zastavljajo kot svoje specifične naloge. Nemci (DDR), ki — kot sicer — teže k strogi terminološki striktnosti, so v glavnem informativnem referatu želeli formulirati razliko med »Gedenkstätte« (spominsko mesto) in »Museum«, vendar ne ravno uspešno in prepričljivo.

Tema referata, ki sem ga pripravil za mednarodni kolokvij in ga tam med kakimi 15-imi iz vseh prisotnih držav predložil kot slovenski (drugi jugoslovanski) prispevek, se je glasila: »Idejna zamisel literarnih muzejev in njihova organizacija v Sloveniji«.

Ker na Slovenskem nimamo osrednjega muzeja, kot so npr. na Češkem, na Slovaškem, v Madžarski, v Romuniji in še kje, je bila prva naloga avtorja referata, informirati udeležence kolokvija, kakšne vrste literarnih muzejev imamo pri nas in kako le-ti delujejo. Med literarnomuzejske ustanove prištevamo spominske hiše in sobe, v katerih je razstavljeno gradivo v zvezi z literarnim delom in njegovim tvorcem, in drugič, v katerih je omogočeno javno obiskovanje, torej ne glede na to, kako jih vzdržujejo (kot del pokrajinskega muzeja, zasebno ali kako drugače). Ker z zadevnimi podatki ne razpolaga noben središčni zavod, se je Slovenska matica obrnila na različne naslove in zbrala gradivo, kolikor ga je bilo mogoče takrat v avgustu dobiti.

Sodim, da je umestno in prav, če v glasilu Slavističnega društva seznanimo slaviste in druge interesente vsaj o tem, kje vse na Slovenskem imamo ustanove in naprave literarnomuzejskega značaja. Pri tem me podpira misel na diskusijski nastop na zadnjem slavističnem občnem zboru v Murski Soboti, v katerem je bilo

omenjeno kritično stanje v nekem takem spominskem kraju in ki je izzvenel kot poziv zborovalcem, naj kot učitelji slovenščine v takih primerih praktično pokažejo svojo narodno in kulturno zavest.

Prvi primer slovenskega literarnega muzeja je Prešernova rojstna hiša v Vrbi. Bilo je to leta 1939, ko je slovenska mladina na poziv vidnih kulturnih osebnosti (pobudnik pisatelj F. S. Finžgar) odkupila Prešernovo hišo, ki so jo nato preuredili v muzej, tj. ga opremili s predmeti in pohištvenimi deli, ki žele ponazoriti vzdušje doma, v katerem je doraščal veliki pesnik. Kakor je takratna zbiralna akcija slovenske mladine pomenila svojevrstno kulturno manifestacijo, tako danes pomeni Prešernov dom znano »hišo romanja«, kamor vodijo neštete ekskurzije študentov in izletniške poti. Znano je, da so Nemci kljub uničevanju vseh znakov slovenskega v okupirani Sloveniji Prešernovemu muzeju prizanesli, kot povedo poznavalci, zaradi njegovih nemških pesmi.

Po vojni se je ustanavljanje spominskih muzejev razmahnilo in danes so posejani po vseh slovenskih pokrajinah.

Sledi seznam spominskih hiš in sob, urejen po pokrajinah.

a) Ljubljana

1. Narodna in univerzitetna knjižnica: majhna ilustrativna trajna razstava, obsega nekatere redke kodekse in prvotiske, bila je osnovana pred kratkim kot zbirka širše muzejske zbirke.

2. Cankarjeva spominska soba na Rožniku, tu je Cankar preživel večji del let po vrnitvi v Ljubljani (1910-17). Soba je opremljena z izvornim pohištvom, knjigami, dokumenti in fotokopijami. Odprta 1950. Vodič izšel doslej v 2 izdajah.

b) Gorenjska

3. Prešernova rojstna hiša v Vrbi (gl. prej). Brošura.

4. Prešernov spominski muzej v Kranju: hiša, v kateri je pesnik preživel zadnja leta. Odprta 1964.

5. Rojstna hiša pisatelja F. S. Finžgarja v Doslovičah. Odprta 1971. Brošura.

6. Spominska soba pisatelja I. Tavčarja v muzeju v Škofji Loki: pohištvo, slike in dokumenti. Odprta 1948.

c) Dolenjska

7. Rojstna hiša pisatelja J. Jurčiča na Muljavi. Brošura.

8. Spominska soba pisatelja J. Trdine. Bila je v gradu Gracarjev turn. Odprta 1958. Ta čas so predmeti deponirani v Dolenjskem muzeju v Novem mestu.

9. Spominska soba pesnika O. Župančiča na Vinici, odprta 1951. V upravi Belokranjskega muzeja v Metliki.

10. Zasebna zbirka družine Gangl v Metliki (pesnik Engelbert G., u. 1950), odprta 1951.

11. Rojstna hiša ameriško-slovenskega pisatelja L. Adamiča (u. 1951) v Blatu pri Grosupljem.

13. Spominska soba nabožnega pisatelja, škofa in jezikoslovca indijanskih jezikov F. I. Barage (u. 1868) v gradu Mala vas pri Dobrniču. V upravi nadškofijskega ordinariata v Ljubljani.

č) Notranjska

13. Rojstna hiša I. Cankarja na Vrhniki »na klancu«, prvotno hišo je upepelil požar leta 1879.

d) Štajerska in Pomurje

14. Spominska soba V. Levstika v Študijski knjižnici v Celju: rokopisi, prvotiski, prevodi in slike. Odrpta 1967.

15. Rojstna hiša pesnika A. Aškerca v Globokem pri Rimskih Toplicah.

16. Spominska soba »ilirca« pesnika in kritika S. Vraza v njegovi rojstni hiši na Cerovcu pri Ljutomeru. Odrpta 1951.

17. Stalna zbirka naprednega tiska v hiši pisatelja M. Kranjca v Veliki Polani. Zasebna last.

e) Koroška (jugoslovanski del)

18. Spominska soba pisatelja Prežih Voranca v Študijski knjižnici Ravne: spisi v izvorniku in prevodih, rokopisi ipdb. Odrpta 1950.

19. Spominska soba istega pisatelja na Preškem vrhu, kjer je pisatelj preživel zadnja leta. Zasebna zbirka, last njegove vdove.

20. Spominska soba pisatelja Ks. Meška v župnišču Slovenj Gradec. Zasebna last.

f) Goriška

21. Rojstna hiša pesnika S. Gregorčiča v Vrsnem pri Kobaridu.

22. Hiša pisatelja F. Bevka v Gorici, predvidena kot muzej. Spominsko sobo snuje tudi muzej v Idriji.

Brošure, ki so omenjene (ad. 3, 5, 7), je izdal Zavod za spomeniško varstvo Slovenije.

V tuji publicistiki se tovrstni muzeji imenujejo monografskobiografski ali samo monografski muzeji. Tudi takih muzejev je v deželah, ki imajo osrednji muzej, lepo število: češki referat jih navaja 110 (poleg 70—80 razstav v pokrajinskih muzejih), Slovaki so jih našteali 50 (med njimi več takih s 3—5 stalno nameščenimi strokovnimi močmi) itd.

Kaj je pobudilo tako množično ustanavljanje spominskih sob in hiš? Hvaležno spoštovanje do zaslužnih rojakov v preteklosti, kot pove znana rečenica: »Narod, ki svojih velikih mož ne časti, jih vreden ni«? Klasičnoromantični kult pesnika-

vidca, ki ga je moderna obnovila (Župančič: »Nesmrtni geniji ... narodu vsakemu so dali znak / poslanstva svojega, svoj red / in potrdilo za ta svet/«?)

V referatu za kolokvij sem navedeno vprašanje obdelal v treh vidih: upošteva je narodnozgodovinski, regionalni in socialnopolitični moment, ki določajo notranje odnose med književnim ustvarjalcem (v preteklosti) in med sonarodnjaki. Koliko se je slovenska narodnokulturna in politična zavest oblikovala ob književnosti, da je v glavnih postavkah jasno, tudi to, kako je ljudstvo brez aristokracije povezovalo svojo nacionalno emancipacijo s kultiviranjem svojega jezika, to je jezika socialno podrejene množice. Tu ni mesto za širše razpletanje misli, kakor bi bilo sicer vablljivo. Ustavljam pa se ob drugem momentu, posebej zavoljo tega, ker sem ga dobil naknadno potrjenega v publikaciji madžarskega Petöfijevega literarnega muzeja.

Spominski muzej v kraju oziroma pokrajini, ki ima posebno zvezo s pesnikom (ali je tam rojen ali dobil navdiha), navadno bolje aktivira zanimanje okoličanov, ustvarja med njimi in pesnikom intimnejši odnos.

Hkrati lahko služi literarni tvorec v preteklosti kot dokaz prisotnosti tvornega duha, kot pričevanje o kulturni kapaciteti in vitalnosti določene regije v prejšnjih obdobjih. Ta poteza kulturne samozavesti še vedno velja kot važna sestavina nacionalne vzgoje.

In nazadnje, kar ni manj pomembno, literarni muzej v svojem »naravnem« okolju je na svoj način spojen in stopljen z okoljem. Kot tak lahko neposredneje govori obiskovalcu od drugod, na neprisiljen način opozarja na organsko zvezo med pesnikom in pokrajino in na koncu koncev prispeva k boljšemu razumevanju in doživljanju pesnikovih del.

II

Reči moram, da je kolokvij tako po organizacijski kot po vsebinski strani ne le zadovoljil, temveč presegel še tako zahtevna pričakovanja. Razumljivo seveda, da nam v tistih štirih dneh niso mogli razkazati vsega, kar bi bilo vredno in koristno videti ali česa bi si človek posebej želel, meni osebno je manjkal ogled »slovaških Firenc« Levoče itd. Vendar, kar so nam v večji ali manjši stiski časa lahko pokazali, je bilo poučno in spodbudno. Videli smo nekaj literarnih muzejev (Janka Král'a v Liptovskem Mikulášu, L'udmile Podjavrinske v Bzincih nedaleč od kopališkega mesta (Piešťany, Jilemnickega v Juru pri Bratislavi), naravnost razkošni galeriji dveh slikarjev — narodnih umetnikov v Martinu in v Ružomberku, muzej Tatranskega narodnega parka in še kaj. Kolokvij so posvetili vidno pozornost tudi republiški in lokalni politični forumi. In ne bi se ustavljal ob neposredni prisrčnosti in ljubeznivi gostoljubnosti, če se ta tudi v slovanskih deželah spričo moderne industrializacije ne bi vse bolj izgubljala.

Na tem mestu želim pokazati na problem osrednjega literarnega muzeja, ki je za naše razmere še veliko vprašanje prihodnosti. Posebej se bomo ustavili pri treh tipih, kot jih predstavljajo češki, nemški in madžarski primer.

A. Centralni (univerzalni) literarni muzej (Památník národního písemnictví) na Strahovu je našim obiskovalcem Prage dovolj poznan. Ustanovljen leta 1953 je kmalu zaslovel kot naravnost idealna rešitev za razstavljanje in hranjenje literarnega gradiva. Ločen od velemestnega hrupa je stari častitljivi samostan na sosednem hribu pri Hradčanih sprejel vase poleg ogromnih razstavnih dvoran,

ki od koraka do koraka razgrinjajo rast češke literature od najstarejših začetkov pa do danes, izvorno biblioteko (nad 600 tisoč zv.), bogat literarni arhiv (z rokopisi in korespondencami) in še literarno galerijo.

Poleg stalnih prireja muzej še občasne razstave ter predavanja o aktualnih temah iz književnosti (književne zgodovine). Posebej veličastno deluje število in prostornost dvoran, gradivo je razporejeno pregledno in tako, da ni nikjer čutiti utrudljive nakopičenosti. Število znanstvenega in ostalega osebja: o. 150.

B. Weimar, mesto-muzej, neločljivo povezano z velikimi imeni najvišjega vzpona nemškega ustvarjalnega duha, znamenite »zvezdne ure človeštva«: Goethe, Schiller, Herder, Wieland in drugi. »Kraj, ki obišče ga kak žlahtni človek, / je posvečen; čez sto let še zveni / njegovo delo in beseda vnuku.« Besede, ki jih je avtor Tassa dal govoriti Leonori, grofici Scandianski, se zelo prilegajo mestu Weimar skoroda v celem, zato se je naravnost ponujalo, da so številne zgodovinske stavbe določili kot kulturni spomenik (1953). Muzej (das Goethe-Nationalmuseum der Nationalen Forschungs — und Gedenkstätten der klassischen deutschen Literatur in Weimar) je »srečna spojitev« raziskovalnega inštituta, arhiva, biblioteke in muzeja v ožjem smislu besede. Zajema samo v Weimaru sedem stavb in kakšnih deset v bližnji okolici (vštevši Jeno). Vse to je za naše pojme ogromno, ko nekak mogočen kulturni koncern, h kateremu pripadajo celo parki (135 ha), spomeniško varstvo (skrb za 100 zgodovinskih stavb).

Weimarski muzej ni univerzalen v češkem (ali madžarskem) smislu. Področje zbiranja obsega nemško literaturo med 1750 in 1850, tudi vrsta rednih edicij (Beiträge zur deutschen Klassik i. dr.) je naslonjena na to znamenito obdobje.

Razen tega muzeja imajo v Nemški demokratični republiki pisano vrsto manjših in večjih literarnih muzejev oziroma podobnih ustanov.

C. Madžarski literarni muzej v Budimpešti deluje že od leta 1959 dalje, imenuje se po pesniku Sándorju Petőfiju (Á. Petőfi Irodalmi Muzeum). Muzej ni monografski, kakor bi bilo soditi po nazivu, marveč zajema vso madžarsko književnost. Je znanstvena institucija osrednjega pomena z zelo razvito zbirateljsko, raziskovalno, popularizatorsko in publicistično dejavnostjo.

Oddelkov je šest: muzeološki (programira literarne razstave, skrbi za popularizacijo), rokopisni (zbira in urejuje pisateljske ostaline, se v prvi vrsti osredotoča na 20. st.), knjižnica (ki zbira biblioteke vidnejših pisateljev, prvotiske in arhivsko dokumentacijo), umetnostni (slike v zvezi s pisatelji, grafike, ilustracije, fotografije), glasbeni (hranjenje magnetofonskih trakov) in gospodarski.

Posebej velja opozoriti na znanstveno in publicistično dejavnost Petőfijevega muzeja, v prvi vrsti na letni zbornik (ki bo npr. letos posvečen 70-letnici tudi pri nas znanega pesnika Illyésa Gyule).

Č. Poljaki so prikazali delovanje Mickiewiczovega muzeja v Warszawi (ustanovljen 1951). Razpolagajo s knjižnico (100.000 zvezkov), rokopisnim oddelkom in dokumentacijo, zbirajo in razstavljajo tudi iz obdobja po romantiki, čemur je bil muzej prvotno namenjen. Kritično so opazili tudi, česa še nimajo. Število nameščenecv: 34.

Za Ruse in za Ukrajince podrobnih podatkov nisem dobil.

D. Beograjska zastopnica je precej na splošno poročala o literarnem muzejstvu pri nas, našela je posebej: beograjski Muzej Vuka i Dositeja (v starem mestu), Njegošev muzej na Cetinju, Institut za književnost i teatrologiju pri JAZU v Zagrebu, razen tega še spominsko hišo Bore Stankovića v Vranju (v Sloveniji Prešernovo rojstno hišo).

Bolgari — sodeč po obširnem referatu, ki je bil predložen — imajo lepo število literarnih muzejev. Referentka je poudarjala nujnost vskladitve okolja in muzeja, želela je stilno adaptacijo notranjščine ipdb.

Še besedo, dve o osrednjem muzeju. Zborujoči so si bili soglasni, da tim. monografski muzeji ne rešujejo vseh potreb literarne izobrazbe, ki ji v prvi vrsti žele vse te ustanove služiti. Osrednji muzej je poklican, da predvsem s strokovnimi nasveti pomaga manjšim muzejem pri zbiranju gradiva in pri razstavah.

Amaterstvo danes ne more več zadovoljevati, je poudaril češki referent (dr. A. Boháč). Muzeji naj služijo širjenju in poglobljanju literarnega zanimanja, ne fetišiziranju predmetov, ki so bili slučajno last tega ali onega pisca (kot je ironiziral npr. zbiranje pip, oguljenih naslonjačev itd.) Ni dovolj samo razstavlјati, treba je znati razstavlјati, osmisiliti predmete in stvari v literarnointerpretacijski smeri.

Sklepi, ki so sledili, so predvideli praktične oblike sistematičnega sodelovanja literarnomuzejskih ustanov udeleženih narodnokulturnih skupin. Srečanje — kakor je bilo strokovno — ni pomenilo samo strokovnega dialoga, delovalo je v več smereh kot dragocena spodbuda. Taka je bila tudi misel, ki je posvetovanje posebej razgibavala, da se literarno muzejstvo kot pristojni posrednik izročil preteklosti tvorno vključuje — v živo sodobnost.